

94-15

EESTI NSV AMETIÜHINGUTE NÕUKOGU
EESTI NSV ÜHINGU «TEADUS» JUHATUS

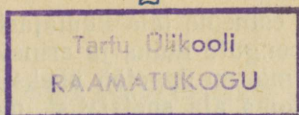
H. KURM

Loengu koostamisest ja esinemisest kuulajaskonnale

(Metoodiline materjal abiks rahvaülikoolide lektoritele)

TALLINN 1969

188687

188687

LOENGU KOOSTAMISEST JA ESINEMISEST KUULAJASKONNALE

Helga Kurm

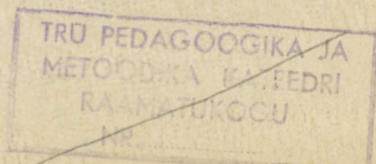
I. SISSEJUHATUS

Kaasajal on väga paljude kutsealade töötajatel otsene vajadus esineda loengutega. On vaja valitseda elavat sõna, mille abil informeerida, veenda, õpetada.

Mida hoogsamalt arenevad teadused, seda ulatuslikumaks muutub vajadus informatsiooni järele. Igal inimesel ei ole eeldusi ega võimalusi seda ise hankida. Nii mõnigi kord tuleb esinejal läbi töötada küllalt suur materjal ja seda kokkuvõtlikus esituses pakuda kuulajatele. Ei tule unustada ka loengu psüühilist mõju, sest heas veenvas esituses loeng on sageli palju suurema toimega kui teised teadmiste levitamise teed. Asjata ei märkinud nimekas teadlane ja oraator K. Timirjazev, et mitte midagi ei saa võrrelda selle elava nakatuse, elava sõna, elava isiksuse viljastava toimega, mida pakub loeng. Kuulajate mõjustamise viisilt on loeng eelkõige ratsionaalne. See tähendab, et loengu abil pööratakse kuulajaskonna loogilise mõtlemise ja mõistuse poole. Trükisõnaga võrreldes võiksite loenguid, mis vahendavad informatsiooni, võrrelda populaarteadusliku artikliga. Loengul on täita järgnevad ülesanded: pakuda teadmisi, veenda kuulajaid ja anda materjali hilisemaks mõtiskluseks ja aruteluks, s. o. kuulajail peab olema loengult midagi «koju viia».

Mis on loeng?

Loeng on kindla loogilise plaani alusel esitatud suuline ettekanne mingi üksikprobleemi või küsimusteringi selgitamiseks. Loenguid võidakse edasi anda nii suulise kõne kui massilise kommunikatsiooni vahendite (televisioon, raadio, ajakirjandus) kaudu. Loengud võivad toimuda kas episoodiliste ehk üksikloengutena või loengutsükliina. Viimane hõlmab ulatuslikumat teemat, mida ühe loenguga ammendada ei suudeta või ta sisaldab mitmete omavahel seoses olevate küsimuste ringi.

Loengud, millega esineme laia kuulajaskonna ees, kuuluvad nn. populaarteaduslike loergute hulka ja erinevad oluliselt nn. akadeemilistest loengutest, mis on õppetöö üheks põhimeetodiks kõrgemas koolis. Siin käsitleb oma ala spetsialist mõnda probleemi, kasutades vabalt erialast teaduslikku terminoloogiat, kuna kuulajaskond koosneb vajaliku ettevalmistusega isikutest. Lektor ei pöördu vaheküsimustega auditooriumi poole ega tunne muret selle pärast, kuidas teda jõutakse konspekterida, see on täiskasvanud kuulajate enda asi. Akadeemilisi loenguid esitatakse kuulajatele, kes edaspidi võivad iseseisvalt uurida teaduslikku kirjandust. Akadeemilises loengus võib õppejõud käsitleda ainult kursuse põhilisi või kõige raskemaid osi, juhatada kuulajaid läbi töötama vastavat õppe- või teaduslikku kirjandust, mida üliõpilased iseseisvalt teevad. Seda ei saa aga teha populaarteaduslikus loengus, mis on määratud laiadele kuulajate hulkadele, kellega loengu kestvuse jooksul tuleb kogu küsimus ammendada.

Et loengud — mõeldud on siinjuures populaarteaduslikke, mitte akadeemilisi loenguid, täidaksid oma eesmärgi, peaks lektor eelkõige arvestama järgmiste põhiseisukohtadega.

II. LOENGULE ESITATAVAD ÜLDNÕUDED

Esiteks: «Asu kõnelema ainult siis, kui sul on teistele midagi öelda».

Teiseks: «Kõnele ainult sellest aineist või küsimusest, mida küllaldaselt tunned ja milles sa hästi orienteerud. Esita ainult neid mõtteid ja väiteid, mida oled ise läbi mõelnud ja ainult neid tundeid, mida oled tundnud tõeliselt». Juba Sokrates väitis: «Hästi võib kõnelda ainult nendest küsimustest, mida sa ise hästi tunned». V. Hugo väitis isegi, et hästi võib esineda ainult siis, kui kogud selleks teadmisi mitte ainult aasta, vaid mõnikord kogu eluea jooksul ja esined kõnega, mis kestab üks tund.

Kolmandaks: «Ärata oma kõnega huvi antud probleemi vastu.» Huvi võimaldab kuulajail koondada tähelepanu käsitletavale teemale ning tahteline tähelepanu muutub varsti tahtmatuks. Huvi äratamiseks peab lektor pakkuma kas uusi mõtteid või valgustama teemat mingist uuest vaatenurgast. Iga loeng peab võimaldama tunda midagi uut. Uus huvitab alati. Kui see uus on veel ka rakendatav, tõuseb huvi kahekordseks. Kui aga korratakse üldtuntud tõdesid on loeng igav ega ärata kuulajais huvi.

Loengu koostamisele asudes peaks lektor arvestama järgnevaid loengule esitatud nõudeid.

● TEADUSLIKKUS

Loengus esitatav materjal peab vastama kaasaja teaduse seisukohtadele ja selgitama elunähtusi tärapäeva teaduse tasemel. Loengu teaduslikkuse kõige elementaarsemaks nõudeks on esitatavate faktide tõelisus ja faktidest õigete järelduste ning üldistuste tegemine. Faktid üksinda ei moodusta teadust. Teadus seisneb enne kõike nähtuste põhjuste ja seaduspärasuste väljaselgitamises, nende vahel sidemete loomises. Sellepärast saab ka loeng olla teaduslik ainult siis kui faktidest tuletatakse õiged teoreetilised üldistused ja seaduspärasused.

Loeng peab olema ideoloogiliselt järjekindel, baseeruma dialektilis-ajaloolisele materialismile, käsitlema nähtusi nende vastastikusel seoses ja sõltuvuses, vastuoludes, liikumises ja muutuses.

Loengu teaduslikkust ei saavutata ulatuslike tsitaatidega. Kui aga tsitaat on eriti kokkuvõtlik ja tabav, siis on ta omal kohal.

Loengu teaduslikkus võimaldab pakkuda kuulajaile uut, senitundmatut, seda, mis alati pole veel jõudnud monograafiatessegi. See pärast on soovitatav hankida uusi teaduse andmeid artiklitest, konkreetsetest uurimustest ja neid tutvustada lühida refereerimise teel kuulajatele.

● PLAANIPÄRASUS JA SÜSTEEMIKINDLUS

Hästi kavandatud plaan võimaldab aine süsteemipärast käsitlemist ja kergendab kuulajal materjali mõistmist. Rangelt järjekindel loogiline mõttekäik suunab kuulaja üldtuntud tõdedest ja lihtsamatest mõistetest keerulisemate juurde. Loengu liigendamine, jaotamine alateemadeks on olulise tähtsusega. Iga loeng peaks kujutama endast orgaanilist tervikut, mis on koostatud üksikutest selgesti eraldatavatest ja samal ajal omavahel seotud osadest. Kui loengu üksikud osad ei ole selgesti eristatavad või vastupidi, kui nad on üksteisest niivõrd lahutatud, et sisemine seos kaob, siis ei saa kuulajad terviklikku pilti, iga järgnev osa tõrjub välja eelneva.

● VEENVUS

Loeng ei pea andma üksnes uusi teadmisi, vaid ta peab aitama ka veendumusi kujundada, peab aitama rajada dialektilis-materiaalistliku maailmavaate aluseid. Veendumused on isiksuse oluline osa, sest nad on inimese käitumise ja tegevuse motiivideks. Veenvust

suurendavad oskuslikult valitud faktid, tõestused ja näited, mis mõjustavad tundmusi. «Ilma inimlike tundmusteta pole kuragi olnud, ei ole ega võigi olla tõeotsimist inimeste poolt» — nii hindas V. i. Lenin tundmuste tähtsust. Tundmused etendavad inimese intellektuaalses elus väga olulist osa, ajendades tõe otsimist. Loengu veenvust ja kasvatavat toimet ei suurenda aga nn. «ideoloogilised saba-kesed», s. o. moraali juurde- või pealelugemine, vaid loeng peab kasvatavat mõju avaldama eelkõige oma sisuga.

● OLUKORRAKOHASUS

Loengu pidamisel tuleb arvestada, kus meil tuleb kõnega esineda, kas ruumis või väljas, ja kellele esineda, s. o. kuulajaskonna vanuselist, soolist, hariduslikku koosseisu. Kas on tegemist kitsama mõttekaaslaste või laiema huviosaliste või koguni asjast mitte eriti huvitatute hulgaga, kas kõnelda tuleb spetsialistidele-haritlastele, kus on võimalik eeldada suuremaid ainekohaseid ja üldhariduslikke eelteadmisi, või ebaühtlase haridusliku tasemega inimestele, kus tuleb kõnelda rahvapärasemalt ja võib-olla sisultki populaarsemalt. Ülal käsitletud analüüs määrab esitamise vormid ja ettekande detailsuse astme. Olukorrahõõasuse arvestamine eeldab sedagi, et püüaksime tabada kuulajaskonna meeleolu ja alustada sobivalt, kontakti-loovalt.

● TEADLIKULT OMANDATAVUS

Kuulajad omandagu loengu sisu aktiivse, pingelise kaasamõtle-mise teel, mitte mehaaniliselt meelde jättes. Seepärast peaks olema kuulajate poolt omandatav mõttekäik üksikasjadeni selge, skemaatiline, lihtne, meelde jääv. Selleks aitavad kaasa vahepealsed kokku-võtted loengus ja tabavad, tinglikena esitatud piltlikud võrdlused.

Kui loeng ergutab esitatud probleemi osas juurdlema, kirjandust otsima, lektorile küsimusi esitama, oleme mõndagi ära teinud loengu teadliku omandamise suhtes.

● KEELELINE KORREKTSUS

Loeng peab olema keeleliselt korrektne, s.o. selge, arusaadav, ladius, kujukas, elav ja isikupärane ning vastama õigekeelsuse nõuetele: grammatiliselt laitmatu ja kooskõlas vastava keele hääldus-normidega.

● RATSIONAALNE AJA KASUTATUS

Hea loengu tunnuseks on tema lühidus. Kõne lühidusena mõistame oskust rääkida ainult hädavajalikkude, tarvilikkude, vältida ülearust, et oleks Nekrassovi sõnadega väljendades «sõnadel kitsas ja mõtetel avar». Muide sellele asjaolule on tähelepanu juhtinud rida suurmehi. Tšehhov, kes üllatab meid keele põhjaliku tundmisega, ütles: «Lühidus on talerdi lihane õde» ja Voltaire, kirjutades ajahädas oma sõbrale, lisas postskriptumi: «Palun vabandada, mul polnud aega Sulle lühidalt kirjutada». Seega peaks hea kõne olema kokkusurutud miinimumini, ent samal ajal peaks ta olema maksimaalselt väljendusrikas.

Tuleb arvestada sedagi, millisel ajal ettekannet peetakse, kas kõneldakse ainsana või teiste ettekannete seas või lõpul. Tuleb kõnelda ainult nii kaua, kuni kuulajad on võimelised tähelepanu ja arusaamisega jälgima esitatut. Vabandus aja kuritavitamisel «mul oli nii palju materjali ja ma ei suutnud varem lõpetada» annab negatiivse hinnangu lektorile. Aeg tuleb määrata kindlaks juba kõne valmistamisele asudes ja materjal tuleb paigutada ajaraamidesse. Põhjus, et kõneleja ei oska mahutada oma materjali lubatud ajavahemikku, tähendab seda, et esineja ei oska loengut planeerida. Selle oskamatus eest aga karistada kuulajaid ei ole kõnelejal mingit õigust. Kõne väärtus seisneb ikkagi tema mõjuvuses, mitte aga pikkuses. Osata end väljendada lühidalt ja selgelt on aga kaugelt keerukam kunst, kui sageli arvatakse.

● HISTORISMI PRINTSIIP

Kuna meie ülesandeks on kasvatada noori dialektilise materialismi vaimus, viimane aga nõuab nähtuste vaatlemist «nende liikumises, nende muutumises, nende arengu vaatekohalt, nende tekkimise ja väljasuremise seisukohalt». Lenin oma loengus «Riigist» ütles: «Ühiskonnateaduste küsimustele lähenedes ei või mitte unustada põhilist ajaloolist sidet, tuleb vaadelda, kuidas teatud nähtus ajaloos tekkis, millised peamised astmed see nähtus oma arengus läbis ja sellelt tema arengu vaatepunktilt vaadata, milleks antud nähtus nüüd on muutunud». Ainult niisuguses ajaloolises aspektis vaadelduna muutuvad faktid meile arusaadavateks ja saab võimalikuks nende marksistlik tõlgendus.

Teadus ja tehnika kogu oma rikkaliku tänapäevase sisuga on kujunenud lakkamatus ajaloolise arengu käigus. See areng omakorda on eelkõige olnud seoses ühiskondliku elu materiaalsete tingimuste

arenguga ja samuti ka erisuguste klasside omavahelise võitlusega. Kõike seda silmas pidades peab lektor ka igasuguste tema poolt käsitletavate teaduse ja tehnika valdkonda kuuluvate sündmuste, nähtuste, faktide ning muude küsimuste selgitamisele lähenema ajalooliselt. Tuleb selgitada ühiskonna eesrindlike jõudude võitlust uute teaduslike ideede eest ja näidata teaduse arengu dialektilist iseloomu. Ka ei saa vaikides mööduda neist tähelepanuväärsetest teadlastest, leiduritest ja eesrindlastest, kes on loengul käsitletava küsimuse arengusse andnud põhilise tähtsusega panuseid, vaatamata nende inimeste rahvuslikule kuuluvusele ja päritolule.

Ajaloolise arengu selgitamisel tuleb olla mõõdukas. Ajaloolised andmed ei tohi saavutada loengus ülekaalu ega varjutada loengus esitatavaid põhiküsimusi. Ajaloolise arengu selgitamise vajadust ei tule mõista vajadusena kuhjata loeng üle suure hulga aastaarvudega ja tuua esile käsitletava küsimuse valdkonnas esinenud mitmesuguseid, sealhulgas isegi mitmeid teaduse hilisemas arengukäigus ümberlõikatud seisukohti.

III. LOENGUKS VALMISTUMINE

Loenguks valmistumine on tõsine, raske, vastutusrikas, ent ka huvitav töö. Talle peab eelnema mõtlemisprotsess, muidu oleks kõnelemine ainult sihitu ja sisutu sõnadetegemine. Kõik maailma silmapaistvad oraatorid on teinud palju tööd, et edukalt esineda. Maksaks siin meenutada Leninit. N. K. Krupskaja märkis Lenini kohta: «Vaatamata sellele, et Leninil olid laialdased propagandisti kogemused, valmistus ta hoolikalt igaks esinemiseks, igaks ettekandeks, igaks loenguks ning koostas oma esinemiste plaani».

Ükski loeng ei sünni ilma ettevalmistuseta. Vastupidine väide põhineb näivusel, sest nn. ekspromt ettekanne seletub kas ülikiire ettevalmistusega või varem ettevalmistatud materjali kiire mobiiliseerimisega, või n.ö. «trikil», kuna mõnel kõnevõistlusel peetavad «vabad kõned» valitakse osavõtjail enne teadaolevate teemade seast. Sellised «kõned» kuuluvad pigemini isetegevuse kui praktilise kõnioskuse valdkonda. Iga tõsiseltvõetav ettekanne tuleb ette valmistada. Nii nagu fontäänist saab tulla ikkagi ainult seda vett, mis seal olemas on, nii ka lektori kõnes saab olla ikkagi ainult see, mida ta varem on kogunud ja läbi mõelnud.

Mida tuleb silmas pida loengu koostamisele asudes?

Oluline on juba teema. Teema peab olema formuleeritud lühidalt, konkreetselt, tabama olulist, äratama mõtteid ja tundeid. Soovitav on, et ta sisaldaks endas huvitavaid, lahendust nõudvaid probleeme,

näit. pedagoogika valdkonnas: «Kas minu laps on andekas?», «Kas tuleb anda lastele taskuraha?». Ebasobivate teemadena võiks nimetada näit. «Noorema kooliea iseärasused» (väga lai, suund teadmata) või «Religioosete pühade ja kommete reaktsiooniline olemus» (raskepärane sõnastus, juba ette usklikke tõrjuv).

Ettekarde teema fikseerimise järel tuleb leida vastus küsimusele, mida taotleb valmistatav kõne. Igal ettekandel peab olema eesmärk. Eesmärk määratakse kindlaks selle reageeringuga, mida lektor tahab esile kutsuda, s.o. kas ta tahab avardada kuulajate silmaringi ja sellega seoses peab ta lahendama küsimuse, missuguseid uusi teadmisi ta tahab pakkuda, või mõjustada nende tundmusi, tahtet, kutsuda neid üles tegudele. Täpsemalt öeldes tuleb välja selgitada, mis on loengu põhiväide, põhiidee, mille tõestamiseks loenguga esinetakse. Sellest põhiväitest oleneb kõne koostamisel väga palju: materjali kogumine, kõne struktuur, tõestusargumentide valik ja nende järjekord, osaliselt isegi väljendusvorm. Küsimus, mis on valmiva loengu eesmärk, on lahendatud siis, kui põhiväide on leidnud kaalutud ja täpse väljenduse sõnades. On nüüd loengu konkreetne eesmärk formuleeritud, tuleb koostada loengu provisoorne plaan, milles kajastuksid loengu sõlmküsimused, sest see kergendab materjali kogumist ja süstematiseerimist.

Edasi toimub ettevalmistav töö juba kolmes etapis: 1) materjali kogumine, 2) selle läbitöötamine, 3) ettekande koostamine.

MATERJALI KOGUMINE

Nõutaval tasemel esinemiseks on vajalik põhjalikult tunda oma teemat. Meie enda teadmised antud probleemi kohta peavad olema nagu jäämäe veealune osa, ainult veepealse osa aga esitame kuulajatele. Lektor, kes teab niisama palju, kui loengu konspektis kirja on pandud, väärib pigem küll diktori kui lektori nime. Tõelise lektori käsutuses peavad olema suured teadmiste reservid. Need abi-väed on talle niisama vajalikud kui väejuhile, kes tahab lahingut võita. Laialdased teadmised annavad lektorile enesekindluse ja hea psühholoogilise sisetunde ning võimaldavad vajaduse korral otse loengu ajal ettekannet ümber korraldada ja leida vajalikku vastust küsimustele.

Küllaltki lihtne on materjali hankida samale teemale pühendatud teosest, artiklist või käsiraamatust. Nii valmib kiiresti peamiselt võõraid mõtteid esitav referaat. Hoopis keerulisem on aga lugu siis, kui teema on uudne ja materjal hajutatud, mistõttu otsese mahakirjutamise võimalus langeb ära. Sellise teema käsitlemine

nõuab küll tunduvalt rohkem vaeva, kuid samal ajal on valminud ettekanne palju huvitavam kui trükisõnas juba avaldatud kirjutuste ümberjutustamine. Uudsete faktide ja hästi läbimõeldud isikupäraste seisukohtade esitamine annab loengule tema tõelise ja kordumatu väärtuse. Uusimad uurimused näitavad, et massilise kommunikatsiooni efektiivsuse suurendamine on jagusaamine stereotüüpiseerunud käsitlusviisist. Massilise mõjustamise vahendid saavad airult siis tegelikult mõjuda, kui inimene seostab nende antud informatsiooni «oma mudelitega». Efektiivne saab olla ainult inimlik, aus ja lähedane materjal, mis sarnaneb teise inimese isiklikule vahetule mõjule. Stereotüüpidest läbimurdmiseks ja informatsiooni vastuvõetavuse suurendamiseks on ainult üks tee — aus lähedale jõudmine inimesele. Seda tuleb arvestada juba materjali kogumisele asudes.

Materjali leidmiseks on mitmesuguseid allikaid: isiklikud tähelepanekud, elamused, kogemused, kirjandus, intervjuud ja vestlused.

Ammendamatuks allikaks on elu ise, meid ümbritsev tegelikkus, kus täheldatud fakte tuleks koguda ja kirja panna. Kohalikud ajalehed, seinalehed, töötajate informatsioon võimaldavad kuulajates huvi äratada ja anda loengule kohalikku koloriiti.

Intervjuud ja vestlused spetsialistidega on mõnegi probleemi lahendamisel hädavajalikud. Seejuures peaks aga meeles pidama: 1) intervjueeritavale tuleb küsimused varem valmis mõelda, 2) täpselt selgitada intervjueerimise eesmärk, 3) mitte kuritarvitada aega, 4) kasutada andmeid ausalt.

On teemasid, mis vajavad eelnevalt küsimustikule vastamist, midagi sotsioloogilise uurimuse taolist, enne kui me saame neid lahendada hakata, näit. «Noored ja televisioon», või «Noorte lugemishuvid ja nende suunamine» jne.

Enamasti tuleb meil materjali kogumisel pöörduda ka raamatute, ajakirjade, ajalehtede poole. Alustatakse väljakirjutiste tegemisest vihikusse või kaustikusse. Nii on küll kogu materjal ilusasti ühtede kaante vahel, kuid faktide edasine liigendamine ja süstematiseerimine on raskendatud. Kogenumad lektorid teevad väljakirjutisi lehekestele, sedeldavad materjali, mis võimaldab hõlpsasti koondata ja hiljem ümber grupeerida, võrrelda või vastandada. Sedeldamine nõuab aga kindlat korda — kõik sedelid olgu ühtses formaadis, igale sedelile märgitagu nõutavad bibliograafilised andmed. Kes oli autor, täpne pealkiri, ilmumise aeg ja koht, ajalehe või ajakirja number, ajakirja puhul ka lehekülj. Ulatuslikuma materjali puhul tuleb kõne alla juba perfokaartide kasutamine.

Paljud huvitavat pakuvad ajalehtedest tehtud väljalõiked, mis samuti tulevad dateerida ja paigutada süstematiseeritult kas kiirkõitjasse või tugevast paberist omatehtud ümbrikesse. Koos mater-

jali kogumisega töötatakse see ka esialgselt läbi, allakriipsutused tehakse ülevaatlikkuse mõttes värviliste pliiatsitega, kirjutatakse märkused servadele. Kogutud materjali on vaja kontrollida. Seepärast on kasulik läbi vaadata, mida kirjutavad vastava teema kohta entsüklopeediad ja teised teatmeteosed. Kiiresti orienteeruda aitavadki entsüklopeediad ja vastavad bibliograafilised teatmeteosed. Üleliidulire raamatupalat annab välja referatiivseid žurnaale, nagu «Книжная летопись» või «Информационный бюллетень новых иностранных книг, поступивших в библиотеку имени В. И. Ленина» või eestikeelne «Raamatu kroonika». Raamatukogudes bibliografeeritakse tähtsamaid artikleid ajakirjandusest, mis omakorda hõlbustab vajaliku materjali leidmist. Teostes meid huvitavat materjali aitab kiiresti kätte saada sisukord ja indeks (viimast meie kirjastused alati ei too).

Kirjanduse lugemisest ja võimalikult mitmekülgsest ning põhjalikust läbitöötamisest ei pääse ükski, kes tahab oma loengus esineda uusimate, huvitavate andmetega.

Uusima materjali hõlpsamaks leidmiseks ja rakendamiseks vajab iga lektor ka oma **isikliku arhiivi**. Lektor ei tohi kunagi n. ö. demobiliseeruda, kui ta tahab nõuete kõrgusel seista. Pidevalt juurdetulev informatsioon peab lülituma juba olemasolevasse materjali.

Lektori arhiivis tuleks talletada oma märkused, konspektid, plaanid, kuulajate küsimused vastava teema kohta. Võib-olla osutub otstarbekohaseks juba järgneval loengul nad sisse lülitada. Samuti tuleks alal hoida kuulajate poleemilised esinemised. Selles arhiivis peaks olema koht aforismidel, huvitavatel, tabavatel väljendustel, naljadel. Neid võib vaja minna, kui kuulajate tähelepanu nõrgeneb, kui on vaja anda neile pisut puhkust, et siis kontsentreerituna uuesti jätkata. Lektori arhiiv võiks sisaldada ka vastava teema alaste filmide kohta märkusi, ajakirjandusest väljalõikeid, ilukirjandusest katkendeid. Niisuguse arhiivi olemasolu puhul leiab esineja loengule ette valmistades mõndagi väärtuslikku ka uueks loenguks.

MATERJALI LÄBITÖÖTAMINE

Kogutud materjal on tooraine loengu valmistamiseks. See vajab hoolikat analüüsi ja süstematiseerimist. Tuleb läbi mõelda küsimus, kuidas probleemi paremini lahendada, kas induktiivsel või deduktiivsel teel. Induktiivse tee puhul toimub loogiline järeldamine üksikult või vähem üldiselt üldisemale, üksikjuhtudest või faktidest üldistuste ja seaduspärasuste tuletamine. Üksikfakte analüüsitakse ja seejärel üldistatakse ning jõutakse teatud kindlatele järeldustele.

Deduktsioonil põhinev tee on selline käsitlusmeetod, kus lähtutakse üldtuntud põhimõttest, mida illustreeritakse üksikute faktide ja nähtuste esitamisega ning lõpuks toimub loogiline järeldamine üldiselt vähem üldisele, osalise tuletamine üldisest.

Juba nüüd tuleb otsustada ka loengu kompositsiooni probleem. Kirjanik Fedin väitis, et kõne kompositsioonis avaldub teema arengu loogika. Ainevalikule järgnebki loengu plaani ja kasutatava kirjaliku kavandi koostamine.

Üldreeglira koosneb loeng kolmest osast.

1). **Sissejuhatus** — milles fikseeritakse loengu eesmärk, antakse üldine kujutus loengu teemast, «häälestatakse» kuulajaid. Lektor ei tohi lähtuda kunagi «valest häälest», nagu ooperilaulja oma aariat alates kunagi ei tohi eksida õige tooni tabamises teda saatvast orkestrist. Esimese lause mõtestamisel pole ükski vaev liigne. Esimene lause, pluss meeoleu, mille ettekandja loob, on õielehed, mis peavad juurde meelitama mesilase, s. o. kuulaja. Sissejuhatusel on loengu kui terviku õnnestumise seisukohalt väga suur tähtsus ja küllap on õigus neil asjatundjail, kes nõuavad selle väga täpset läbimõtlemist ja sõnastamist.

Kuidas alustada loengut? Võib jutustada mõne uue huvitava fakti, et kohe kõita kuulajate tähelepanu. Näit. silmapaistev ajaloolane E. Tarle alustas oma populaarteaduslikku loengutesarja Napoleonist niiviisi: «Viieteistkümnendal augustil 1769. a. väikeses Korsika külas Ajazzos oli vaese advokaat Bonaparte'i perekonnas pere juurdekasv. Tema naine Letizia olles kodunt eemal, tundis tuhude lähenemist, jooksis esimese ettejuhtuva maja juurde ja siin paljale põrandale kukkus poiss — see oli Napoleon Bonaparte». Kas võis veel paremat algust oodata!

Kirjandusloengul, kus käsitleti Belinski elu ja tegevust, alustas lektor oma esinemist järgnevalt: «Üle 100 aasta tagasi jalutas ühel hommikul Peterburi tänaval kõhn habemik veidi kümme mees. Talle tuli kiirustades järele Peterburi kõige suurema vangla ülem. Selle mehe kohal ta aeglustas oma sammu ja ütles: «Millal, minu härra, me võime Teid oodata meie juurde vanglasse?» Kes oli see mees ja miks teda oodati vanglasse? Mis ta oli teirud, et vangla ülem arvas tema õige koha olevat vanglas? Paratamatult kerkivad kuulajate ette sellised probleemid. Lektor teatas, et see mees oli Belinski ning asus käsitlema tema elulugu. Kogu eluloo käsitlust saatis nüüd ootus, mis oli tema elus ja tegevuses sellist, et teda tuli vangla ülema arvaes vanglasse paigutada, milline oli tema looming jne.

Käsitledes teemat «Maa lihked» alustas lektor järgnevalt: «Umber 100 aastat tagasi vajas Saraatovi lähedal üks küla tervenisti jõkke. Sajad inimesed jäid ilma peavarju ja varata. Millest see oli

tingitud, miks juhtus nõnda?» Kuulajate ette kerkib probleem. Järgnev käsitus annabki sellele vastuse. Loengu teema tehti teatavaks pärast selle juhtumi jutustamist.

Saksa DV-s alustas prof. Nikolai Janzen dialektilise materialismi loengute sarja järgnevalt: «Inimesed on tavaliselt oma toiduainete muretsemisel valvsad ja kriitilised ja taotlevad esmaklassilist, head toitu hankida. See on igati mõisteta, sest vana, riknenud toit teeb inimese haigeks. See on nii mõisteta, et kellelegi ei tule mõttesse anda inimesele riknenud, halba sööki.

Ent inimene ei ela mitte ainult leivast. Ta peab kaasajal vastu võtma ka vaimset toitu. See on hädavajalik. Kahjuks ei ole inimesed vaimse toidu hankimisel ja omastamisel kaugelki nii valivad ja kriitilised. Vastupidi, sageli lasevad nad endale serveerida seda, mis tegelikult on vana, halvaks läinud, sobimatu ja siis jäävad nad haigeks. Olen paljusid selliseid inimesi tundma õppinud, kes olid nationaalsotsialistlikust ideoloogiast mürgitatud. Püüame kord tõsiselt vastata küsimusele, millest see tuli, et nii paljud noorukid, miljonid sakslased, lasid ennast kurjategijate poolt ära kasutada. Mis põhjustas, et nii paljud tuhanded inimesed mõtlemata ja muretuult võtsid vastu mürgitatud vaimset toitu.

On kasutatud ka nn. kontrastmeetodit loengu alguses. Sel puhul esitatakse kaks teineteisele vastukäivat arvamust antud probleemi kohta. Nende vastuolude lahkamine, õige lahenduse leidmine, äratab vajaduse teada saada, kuidas ja missugusel viisil vastuolusid lahendada. Soodsal juhul langeb kuulaja seisukoht ühte lektori poolt esitatuga ja seetõttu on tal sisemine hoiak esitatavast lahendusest sisemiselt osa võtta.

Sissejuhatus tuleb hoolega läbi mõelda, sest sellest oleneb suurel määral kogu ettekande õnnestumine.

2) Loengu põhiosa peaks haarama põhiideed ja selle tõestust. Selles esitatakse faktiline materjal, sellest tulenevad järeldused ning seisukohad. Teemat võib arendada kas loogilise või kronoloogilise printsiibi kohaselt. Loogilise printsiibi kasutamisel jagatakse materjal alateemadeks, mille järjestamisel ei peeta silmas mitte sündmuste alalist järgnevust, vaid probleemi sisemisi loogilisi seoseid. Kronoloogiline printsiip eeldab aga materjali esitamist kindlas ajalisel järjekorras ja sobib seepärast eelkõige ajaloolisi sündmusi valgustavate teemade puhul. Mõtete ja väidete paigutamisel tuleb hoolikalt silmas pidada nende järjekorda. Iga argument ja fakt tuleb hoolikalt järele kaaluda, kas ta peab paika, kas ta ei sisalda endas vasturääkivusi või ei ole tõlgitsetav erinevalt. Tõestusandmed tuleb paigutada selliselt, et alustatakse nõrgematest ja minnakse tulle üha tugevamatega, säilitades need viimastena. Esineja üheks suurimaks

positiivseks omaduseks on oskus veenda, selleks or. aga vaja teeside õigsust, argumentatsiooni sobivust ja tõepärasust, järelduste vältimatust. Lektorit jäädakse tõeliselt kuulama ikka ainult siis, kui pakume sellist, mida kuulamata jätta ei saa.

See loengu osa peab olema küllalt detailne, et võimaldada täielikku ülevaadet käsitletavast teemast. Siin esitatakse ka hinnangud ja sellest tulenevad järeldused.

3) Lõppkokkuvõttes — loengu viimases osas, resümeeritakse loengu põHITEESID, tehakse üldistus, kui vaja annab lektor konkreetseid ülesandeid kuulajatele. Lõpp peab veelkordselt kriipsutama alla põhiväidet ja seda tugevdama. Ta peaks olema võimalikult ere, veendumustest ja tundesoojusest kantud ja mõjuvalt jõuline. On vaja nuputada, et lõpetada puändiga. Näit. kõneldes murdealiste kasvatamise raskustest võiks puánt olla selline: «Murdealised on siiski palju paremad, kui meie neist arvame», või näit. esinedes esteetilise kasvatuses küsimuses, võiksime lõpetada Ch. Darwini sõnadega esteetiliste elamuste viljelemise vajalikkusest.

Mitte teades, kuidas lõpetada, hakkab lektor kordama ennast. Lõpuosas tuleb mõnikord teha järeldused. On oluline, et need oleksid tõepoolest järeldused, ega oleks loengu lühikeseks kokkuvõtteks.

Niisiis, loengu lõpuosa ei tohiks silmapaari vahele jätta ega juhuhooleks usaldada. On kõige parem, kui see enne kõnelema asumist kirjutatakse üles sõnasõnalalt, ka siis kui esinetakse muidu täiesti vabalt.

Loengu koostamisel pidagu lektor silmas seda, et materjali esitamisel tuleb minna kuulajatele tuntult tundmatule, lähedaselt kaugele, lihtsamalt keerukamale, mitte aga vastupidi. See aitab säilitada sidet kuulajaskonnaga, kergendab kaasamõtlemit. Ei ole ju loeng lihtne teadmiste ümbervalamine kõneleja peast kuulajate pähe, vaid aktiivset vaimset pingutust nõudev teadmiste omandamise vorm. Hea loeng peaks sarnarema tõrviku süütamisega.

On kogu loengu koostamiseks vajalik materjal hangitud, korraldatud ja ülevaatlikul kujul koondatud, algab loengu kavandamine. Tarvitusel on peamiselt järgnevad loengute valmistamise liigid:

1. Sõnasõnaline ettevalmistus

Selle ettevalmistuse positiivseks küljeks on õigeaegne, kiirustamata materjali läbitöötamine ja vormistamine. On väidetud: «Kui tahad teada, kas sa mõtled õigesti, rõivasta oma mõtted kirjasõnassel!». Rooma silmapaistev oraator Cicero väitis: «Kirjutamisriist on kõneleja parim õpetaja». Nii mõnigi mõte, mis näis olevat selge, osutub kirjutamisel ebaselgeks. Kui loengu valmiskirjutamisega ollakse sunnitud iga mõte ja väide lõpuni mõtlema ja talle sobiv väljendusvorm leidma, siis asutakse ka julgemalt kõnetooli.

Eriti vajalik on selline ettevalmistusviis noortele lektoritele, aidates neil ületada esinemispalavikku. Kui loengut on vaja korrata, siis on teatav ettevalmistus juba tehtud ja edasine redigeerimine toimub hõlpsasti. Sellise kõneteksti tuleb sõnastada võimalikult kõnekeele vormis. n. ö. «kirjutada kõrvadele» ja varustada mitmesuguste märgetega, mis hõlbustavad tema jälgimist, talle aeg-ajalt põgusat pilku heites. Ka sellise ettevalmistatud kõneteksti olemasolu puhul ei tule teksti pimesi jälgida ja n. ö. maha lugeda, vaid kasutada seda «mälu värskendamiseks» ja enese julgustamiseks. Kuulajate poole peab pöörduma elava sõnaga, vabalt ja seetõttu tuleks esinemiseks kõneteksti kõrvale koostada plaan ning kasutada viimast. Kõneteksti mahalugemine aga surmab elava mõtte, mistõttu loeng kaotab isikupära ning paeluvuse.

2. Täpsustatud kava. Peab sisaldama kõigi küsimuste loetelu, ilma neid sisuliselt käsitlemata, õiges loogilises järjekorras. Täpsustatud kavas või laiendatud plaanis lisatakse esialgsele nn. proviisorsele plaanile täiendused, nimelt vajalikud arvud, kasutatavate tsitaatide täpne tekst, üksikud laused, mille täpne sõnastus on oluline.

3. Märklauseline ettevalmistus. Märklause on tihendatud lausemoodustis, millest on võimalik loengu jaoks ammutada mitu lauset. Siin puuduvad kõik ilustavad ja detailiseerivad elemendid, selgitused jne. Neis peegeldub ainult mõtte tuum, olulisim. Märklauseid vahelduvad sageli punktidega, mis on paigutatud ülevaatlikesse ridadesse. V. I. Lerini konseptid on märklauseliste ettevalmistuste klassikalisteks näideteks, selgitades kõige paremini selle ettevalmistusviisi olemust. Ka märklauselisse kavandisse võib paigutada tähtsamaid osi oma kõnest sõnasõnaliselt.

4. Teesid. Teesid on peamised mõtted, ideed, järeldused, mida lektor kavatseb esitada oma kuulajaskonnale, lühikeste konstateeringute kujul. Teeside koostamise pearaskus seisneb selles, et nad hoolimata oma lühidusest peavad hõlmama kogu teema sisu. Teesid annavad mõtestikule kindlad piirjooned, kaitsevad teemast kõrvalekaldamise eest.

Loengu ettevalmistamisel tuleb lahendada ka **arvuliste andmete esitamise küsimus**. Viimased on mõjuvaks ja veenvaks argumendiks igasuguste väidete tõestamisel. Ometi tuleb nende tarvitamisel kõnes olla võimalikult ettevaatlik, sest muidu võib juhtuda nii, nagu sellest kirjutas E. Jõgis: «Aruandes leidub iga kolme lause taga üks arv. Püüan mälu harjutada ja arve meeles pidada. Midagi ei tule välja — uued numbrid trügivad peale ja tõukavad vanad eest. Kui kõneleja lõpuks teksti kausta vahele tagasi paneb, võib ta kindel olla, et kõik arvud on akuraatselt alles, saali eksis neid mõni üksik.

Seal ei istunud ju mitte elektronarvutid, vaid meie, kõige igapäevasemad...».

Arvuliste andmete hulk ainult kuulamise kaudu haaratavas kõnes tohib olla õige piiratud. Arvud tuleb muuta elavaks, neile tuleb anda võimalikult konkreetne sisu, rüütada nad kuulajaile kujutletavasse kesta. Näit. 5, 6 miljardit meetrit riidet, sellest valmistatud pael ulatuks 140 korda ümber maakera. On aga mõningate kõnede puhul väga olulised täpsed arvud ja statistika, siis tuleks selleks kasutada tabeleid või kirjutada nad tahvlile, et kuulajad neid näeksid. Arvuliste andmete kuiv loendamine toob kasu asemele ainult kahju.

Kuulajatele materjali selgitamisel tuleb mõelda ka näitlikkusele. Lastega töötades seda tehakse, ent täiskasvanuile esinedes ei osutata sellele kaugeltki alati vajalikku tähelepanu. Lihtne joonis, skeem, või mõni ilmeka katse esitamine võimaldab probleemi hoopis paremini mõista kui paljusõnaline seletus. Võib kasutada tabeleid, jooniseid, skeeme, flanellograafi, kitsasfilmiaparaati, epidiaskoopit jne.

Kõik näitlike vahendite kohta antavad seletused tuleb kardada kirjalikku kavandisse, et vältida unustamist ja ühtlasi ajaraamidest väljalangemist.

Kuulajate tähelepanu köitmiseks, selle ergutamiseks on vaja loengusse lülitada mõni ere näide, elav jutustus või mingi sobiv lühikene nali, teravmeelne väljend, kalambuuri. Tšehhov kirjeldab nalja osa väga tabavalt ühe professori kuju kaudu: «Loed veerand, pool tundi ja järsku märkad, et üliõpilased hakkavad vahtima lakke. Üks otsib taskurätikut, teine seab end mugavamalt istuma, kolmas naeratab oma mõtete üle. See tähendab, tähelepanu on roidunud. Tuleb midagi ette võtta. Kasutades esimest soodsat juhust, ütlen mingisuguse kalambuuri. Kõik poolteistsada nägu tõmbub laiale naerule. Üürikest aega kestab merekohin. Ka mina naeran. Tähelepanu on värskendatud ja ma võin jätkata». Ja see nalja värskendav mõju kehtib kõigi kuulajate suhtes. Nali värskendab kuulajate tähelepanu, naer, mida tekitab nali, lähendab ettekandjat auditooriumile ja loob tingimused loengu edasiseks hõlpsamaks jälgimiseks. Kuid neid abinõusid kasutades ei tohi ületada teatud piiri. Teravmeelne sõna, nali, on ainult abinõu, see ei tohi muutuda otstarbeks.

Kui loengu ettevalmistamisega on nii kaugele jõutud, on vaja omandada ettekantava sisu. Algajal lektoril tuleb loenguteksti korduvalt lugeda, hiljem isegi loengut häälega ette kanda, et saavutada vaba esinemine, kõneleja mõtete ülekandumine kuulajaile. Ei ole ju kõnelemise oskus mingi sünnipärane omadus «Orator fit, non nascitur» — keegi ei sünni kõnelejaks, selleks arenetakse.

IV. LEKTORI ESINEMINE KUULAJASKONNA EES

Väga vastutusrikas osa lektori tööst on esinimine kuulajaskonna ees, sest üht ja sama sündmust, fakti, tõestust jne. võib esitada nii-võrd huvitavalt ja eredalt, et see sööbib kauaks ajaks kuulajate mällu, mõjustab nende hinnanguid, tõekspidamisi, ent seda võib teha ka nii hallilt, ilmetult, et esitatu kaotab kuulajate suhtes iga-suguse tähenduse. Esinedes kuulajate ees tuleb valada varem läbi-mõeldud ja vastavasse loogilisse järjekorda seotud mõtted lõplikku ja sobivasse väljendusvormi, tuleb leida toon ja takt kuulajaskonna mõttekäigu, tunnete ja tahte vallutamiseks. Lektor peab kogu oma materjali esitamise käigus võitlema kuulaja eest. Seepärast peavad tema materjalid olema värsked nii ütlemise kui ka mõtlemise poolest ja elu kujutamise vastsete vaatenurkade poolest. Ja seejuures peame teadma, et ei hästi leitud psühholoogiline nüanss ega autori peen stiil ning kujundirikas keel ei suuda ometi korvata probleemi aktuaalsuse ega aspekti uudsuse puudumist. Lektori keelepruuk peab olema teadusmehelikult täpne, kirjanduslikult väljendusrikas ja rahvalikult mahlakas. Tal peab olema midagi öelda oma moodi, sest ükski inimene ei armasta, et tema tuttavad oleksid kõik ühetaolised. Niisugused ei tohi siis olla ka lektorid.

Loeng ise oma sisult võib ju olla: asjalik, tõsine, mõtete ja probleemide esitamine, võib olla tundmustele suunatud, inimesi emotsionaalselt mõjustav, ent ta võib olla ka vaimustust sisendav või humoorikust taotlev, teravmeelitsev jne. Igale sisult erinevale loengule peab vastama ka erinev ettekande viis. Populaarteadusliku loengu esitamine on näit. tunduvalt erinev abiellumise puhul peeta-vast humoorikast kõnest. Lektori hea esinimine peaks igal juhul hõlbustama kuulajatel loengu sisu paremat mõistmist. Sellele juhtis tähelepanu M. I. Kalinin, väites: «Meie ülesanne seisneb selles, et seda, mida me kõneleme, tajuksid kuulajad, aga tajumisvõime ole-neb suurel määral meie esinemise vormist». Sügavale ja huvitavale sisule peaks vastama hea avaliku esinemise vorm.

● KONTAKTSUS

Nii loengut ette valmistades, kui ka ette kandes, ei tohi het-keks unustada kuulajaskonda, eesmärgiks on saavutada optimaalne kontakt viimasega. Kontakt ilmneb kuulajate kuulamistahtes ja kuulamisvõimes, nende kaasaelamises ja kaasareageerimises.

Esimene kontakt kuulajatega toimub juba lektoril kõnepulti astu-misega. Esineja ei alusta otsekohe, vaid laseb oma rändleva pilgu

rahulikult libiseda üle kogu kuulajaskonna, tutvub auditooriumiga, saavutab esimese nägemiskontakti. Kõneleja kohaleilmumine sunnib vaikima kõnekõmina auditooriumis, kuulajaskonna tähelepanu pöördub lektorile ja see rahustab ka esinejat ennast.

Ka kõnelema asudes peab kõneleja taotlema pidevalt nägemiskontakti kuulajatega. Esineja ei tohi vaadata lakke või aknast välja, vaid ta vaade olgu tingimata suunatud otse kuulajaskonda, sealtkaudu saab ta jälgida, kuidas kuulajad reageerivad tema esinemisele, s. o. toimub omalaadne tagasiside ja saadud informatsioonist saab ta teha järeldusi oma kõne jätkamiseks. Pidev kontakt kõneleja ja kuulaja vahel on hädavajalik kogu kõne jooksul ja selle kontakti kandjaks on kõneleja ja kuulajate vastastikused pilgud. Loeng on seega otsekui omalaadne vestlusvorm, kus üks kõneleb, teised vastavad ilmega, žestidega. Seda komplitseeritud seost lektori ja tema kuulajate vahel nimetatakse pedagoogiliseks jõudude väljaks. Esineja üheks olulisemaks ülesandeks on saavutada kõigi kuulajatega kontakt ja seda säilitada kogu loengu jooksul. Sel puhul kujuneb kuulajaskonnast psüühiliselt suhteliselt ühtlaselt funktsioneeriv ühiskond. Üheaegne intellektuaalne ja emotsionaalne seos tõmbab kaasa ka reserveeritud kuulajad. Selle juures on täiesti erinev, kuidas üksikud kuulajad esitatut vastu võtavad, mõistavad ja läbi töötavad. Selle omalaadse pedagoogilise välja loomine nõuab lektorilt suurt pinget. Kui ta aga kord funktsioneerib, on jõukulu palju väiksem, kui kõneldes saalitäiele kuulajaile, kellest ainult osa jälgib, teine osa aga tegeleb hoopis millegi muuga, olles kuulamisest välja lülitunud. Kogenud lektor taipab üsna kiiresti, millal see pedagoogiline väli lagunema hakkab ja püüab seda välistada, teda uuesti taastada eelkõige sel teel, et lülitab vahele puhkehetki, konkreetseid näiteid.

Loengu maksvuselepääs on suuresti sellest, kuidas lektor suhtub oma kuulajatesse, s. o. kas ta suudab ennast n. ö. häälestada ühele lainele kuulajatega, sest sellest on loengu mõju. Mõjustamine toimub siis, kui kõneleja oma esinemisega oskab teha kuulajaid tähelepanelikuks omasõnade ja mõtete suhtes.

Kontakti saavutamise eesmärgil tuleb loengut alustada rahulikult, asjalikult, paatoseta. See võimaldab kuulajail kohe alguses tabada kõneleja mõttekäiku, argumentatsiooni. On kontakt kõneleja ja kuulajaskonna vahel loodud, võib ettekanne muutuda hoogsamaks, toon värvikamaks, veenvamaks, kuni saavutab oma tiheduse, värvikuse ja tugevuse kulminatsiooni. Seega loeng peaks arenema tõusvas jões.

Esitades kuulajaile varem läbimõeldud materjali, tuleb seda kohandada auditooriumile ja mitte kramplikult kinni pidada kodus

valminud ettekandest. Esineja ei tohi olla otseku'i kogutud teadmiste koorma mahalaadija, kes ei raatsi midagi välja jätta varem valmistatud kõnekonseptist. Doos, annus, ei ole tähtis mitte ainult meditsiinis, vaid ka loengus. Haige võib ülisuure annuse tagajärjel surra. Kui lektor püüab ühte loengusse liiga palju mahutada, pakuda liiga ulatuslikku materjali, lakatakse teda kuulamast. Hoiduge faktide hüpertroofiast! Fakte ei ole tarvis ainult faktide pärast, vaid neid on vaja selleks, et panna kuulaja mõtlema, viia teda järeldusteni, üldsusteni. Seepärast lektor ärgu püüdku üksnes vabandega kogutud teadmiste lademest, vaid mõelgu, mida ta suudab pakuda kuulajaile ja kuidas viimased on suutelised pakutud informatsiooni läbi töötama. Pedagoogiliselt õieti koostatud loeng on kuulaja mõtete, tundmuste kasvatamise kooliks.

Kontakt esineja ja kuulajate vahel oleneb suuresti ka sellest, kuidas lektor suhtub oma kuulajaisse. Auditorium on küllalt tundlik baromeeter ja ta taipab üsna kiiresti, kui kõneleja suhtub temasse üleolevalt, halvakspearevalt, liialt dotseerivalt. Maksab jällegi meenutada M. I. Kalininit, kes ütles: «Kui te kõneluses tööliste või partei lihtliikmetega kas või mingisuguse žesti, hääletooni, tähtsusetu, näilikult juhusliku fraasiga mõista annate, et peate end nendest targemaks, teate rohkem, siis olete omaga läbi. Tööline ja üldse lihtnimene ei armasta neid, kes endast palju arvavad, ega võta neid kuulda...». Selline kuulajaid alahindav suhtumine ilmneb ka siis, kui esineja hakkab materjali vulgariseerima. Nii võib ta kuulajaid hääletada enda vastu. Lenin taunis teravalt neid esinejaid, kes vestluses töölistega laskusid labasustesse, kus küsimuse tõsine arutamine asendati vulgariseerimisega, «suhu nämmutamisega».

Kuulajaid võib häirida ka liialt kamandav toon, esinemine, kus aina rõhutatakse, et «peab», «tuleb», «ollakse kohustatud». Hoopis meelsamini võetakse seisukohad omaks, kui kuulajaile jäetakse vabadus valida, talitada oma arusaamise järgi, kuid näidatakse, et arukas, otstarbekas on talitada niimoodi. Las kuulajad teevad ise järelduse!

● KEELELINE SELGUS

Loengu mõju tõstab suuresti oskus kõnelda loomulikult, lihtsalt, selgelt. Iga mõte tuleb väljendada selgesti, et ta just vajalikku mõju avaldaks. Keele selgus on selge mõtlemise tulemus, selge mõte aga tingib paratamatult selge vormi. Suulises kõnes on selgus isegi tähtsam kui trükitus. Raamatus ebaselgeid väljendusi leides võib lugeja alati nende juurde tagasi pöörduda, neid uuesti lugeda.

Kuulaja aga ei saa kord juba öeldu juurde tagasi tulla, kaotab lektori arutluse lõnga ning loengu mõttest läheb talle palju kaotsi. Seepärast peab esineja jälgima kuulajat ja kui «tagasiside» näitab, et kuulaja ei suutnud lektoriga «sammu pidada», peab ta varieerima oma mõttekäike, tooma selgitavaid näiteid. Sisuliselt tähtsat selgitatakse ja kinnitatakse teadvusse tarbe korral ka korduste abil. Laused kõnelemisel olgu struktuurilt lihtsad. Kõnes tuleks võimalikult palju tarvitada lihtlauseid. Veenmiskõnes on omal kohal ka pikeemate perioodide kasutamine, mis tõstavad pinget ja sunnivad kuulajat hoolikalt esitatut jälgima. Igal juhul tuleb hoiduda surumast liiga palju sisu ühte lausesse, sest see raskendab kuulajail esitatu jälgimist.

Kõne selgus eeldab emakeele, tema rikkuste põhjalikku ja igakülgselt tundmaõppimist. Kui esitame nõude, et loengus tuleb kasutada keelt kogu tema rikkuses ja jõulisuses, siis meenutame sel puhul ühtlasi, et olenevalt inimese kultuurilisest tasemest, on sõnade tagavara erineva suurusega. Tavalise haritud inimese sõnavara ulatub 1000—2000 sõnani, enam arenenud inimesel 6000-ni, välja paistvail kirjanikel ja ühiskonnategelastel on sõnastikus isegi mitukümmend tuhat sõna. Puškini teostes näiteks üle 20 000.

Iga inimese sõnavara võime jagada aktiivseks ja passiivseks. Aktiivse sõnavara moodustavad need sõnad, mille mõttest vastav inimene aru saab ja mida ta ise nii kirjas kui sõnas kasutab. Passiivse sõnavara moodustavad need sõnad, mille mõtet inimene lugemisel ja teiste inimestega kõneldes küll mõistab, kuid mida ta oma kõnes iseseisvalt ei tarvita. Mida suurem on inimese sõnavara, seda selgem ja väljendusrikkam on tema kõne, sest sel puhul saab ta mõnda liiga sageli esinevat sõna asendada selle sõna sünonüümiga, see on sõnaga, mis oma mõttelt on umbes sama, aga kõlab teisiti. Näiteks kõlab väga halvasti niisugune lause: «Meie suures ülesehitustöös esineb suuri raskusi, sest on tarvis suur hulk ehitajaid ja suuri summasid», ent seda võiks väljendada järgmiselt: «Meie suures ülesehitustöös esineb raskusi, sest on tarvis palju ehitajaid ja kolossaalseid summasid».

Oma sõnastuse parandamiseks tuleb igal lektoril töötada. Palju aitab siin kaasa ilukirjanduse lugemine. Keeles esinevad omapärased keelendidki aitavad keelt rikastada. Fraseoloogia otstarbekas kasutamine võimaldab samuti kõnet ilmekamaks muuta. Ka vana-sõnu ja kõnekäände on nii mõnigi kord otstarbekas kasutada.

Loengut võivad kahjustada ka ebatäpsus sõnade valikus ja lohkakas keel. Sama mõju on ka šabloonsetel, kulunud väljendustel, nagu «kõik abinõud tarvitusele võtta», «täita sajabrotsendiliselt», «andma oma panust» jne.— kuigi nad on sisuliselt õiged. Nad ei ärata enam

kuulajate tähelepanu, libisevad üle teadvuse pinna või äratavad koguni vastumeelsust. M. I. Kalinin esinedes 1938. a. õpetajaile, ütles: «Miks te siis püüate jutustades kõnelda valmis valemitega? Te olete ju õpetajad ning valdate vene keelt. Aga kas teate, mis tähendab kõnelda standardfraasidega? See tähendab, et teie mõte ei tööta, vaid töötab ainult keel. Standardfraasidega te inimestele mõju ei avalda. Ei avalda mõju sellepärast, et see on tuttav ka ilma teieta». Kui lektor kasutab liialt kõnestampe, kaotab auditoorium peagi kuulamistahte, kontakt kuulajatega lõtvub või kaob hoopis.

Kõne selgust võib kahjustada ka liigne võõrsõnade tarvitamine. Aga eriti halb on, kui neid kasutatakse vääralt. Üks kultuurimaja juhataja, esinedes aastapäeva kõnega, ütles: «Minu ametisseastumisest alates on meie kultuurimaja oma tegevuses saavutanud kõrgvaakumi». On võõrsõna tarvitamine vältimatu, siis tuleb kasutada teda õiges tähenduses ja õigesti hääldada. On piinlik ja koomiline, kui kõneleja tarvitab võõrsõna vales tähenduses. Sama võõrastav on teadliku kuulaja erksale kõrvale valesti hääldatud võõrsõna. L. Tolstoi on öelnud tundmatute sõnade tarvitamise kohta: «Kui ma oleksin tsaar, siis ma annaksin seaduse, et iga kirjanik, kes tarvitab sõna, mille tähendust ta ei tunne, kaotab õiguse kirjutada ja saab 100 vitsahoopi».

Häirivad on ka asjatud ja sagedased kordamised. Mõnedel lektoritel on kalduvus lause viimaseid sõnu või lause osi korrata. Kordamine on mõnikord mõjuv võte rõhutamiseks ja mulje süvendamiseks, mõne küsimuse tarviliku reljeefsusega esile tõstmiseks, aga ta ei tohi muutuda harjumuseks, mis asjatult kõnet venitab.

Kuulajate tähelepanu häirivad ka nn. «parasiitsõnad», nagu «eks ole», «lõppude-lõpuks», «teataval määral», «tähendab», «teate», «vaadake» j. t. I. J. Blinov, väitis, et ta ühes tunniajalises ettekandes kuulis sõna «seltsimehed» 105 korda, sõna «tähendab» 66 korda, «nõnda ütelda» 78 korda. Seega oli ühetunnilises kõnes 249 liigset «tööta» sõna. Nendest sõnadest on vaja vabaneda, kuigi see ei ole hõlpus, sest nende tarvitamine on muutunud harjumuseks ja kõneleja ei ole neist alati teadlikki.

Uurimused on näidanud, et selliseid parasiitsõnu vajab lektor sageli selleks, et aega võita ja järgnevat mõttekäiku n. ö. vormistada. Osale on see aga muutunud halvaks harjumuseks.

Loengu mõju kuulajaile aitab tõsta kõneleja **stiili veenvus, kujundlikkus ja emotsionaalsus**. Kuulaja — «see on inimene aga mitte elektronmasin, mis on suuteline vastu võtma kõike, mis temale on programmeeritud. Elav inimene omab peale mõistuse ka tundmusi. Oma inimliku olemuse tõttu ei ole talle kaugeltki ükskõik, kuidas talle serveeritakse ühtesid või teisi tõdesid. Tema mõistus on juba

nii konstrueeritud, et ta meelsasti, kergelt ja hõlpsasti tajub emotsionaalselt esitatud mõtteid. Kõik, mis on tulvil kujundeid, võrdlusi, huvitavaid fakte, köidab kuulajat. Aga kuulaja hakkab haigutama, kui temale serveeritakse kiretuid loendusi, õigeid, kuid teoreetilisi valemeid», väidab P. Soper.

See ei tähenda, et kuulajaid ei köidaks ka teoreetilised arutlused, aga nad peavad sisaldama uusi fakte, tõestusi või valgustama kuulajaile tuttavaid tõiku uuest aspektist. Meie haritud kuulajat huvitab kaheldamatult siiski ettekande tuum ja seda võib vastavalt kuulajaskonna tasemele pakkuda ka asjalikus ja kaines esituses.

Lektori stiili veenvust aitab tõsta vaba esinemine. Kirjutatu mahalugemine surmab elava mõtte, mistõttu loeng kaotab isikupära ning paeluvuse. Tuntud lektor Jevgeni Adamov ütleb kujakalt, et elav kõne erineb mahaloetud tekstist samuti, nagu elavad lilled erinevad paberlilledest. Lektor peab oma mõtted auditooriumi ees veel kord läbi elama, mitte aga päheõpitud fraase ladusalt deklameerima.

Kuulajail võimaldab ettekannet jälgida, sellesse süveneda. **kõneleja hääl**. Lektori hääl peab olema kuuldav, kandev ja selge. Kõneleja, kes räägib nii vaikselt, et ainult suure pingutusega on võimalik teda jälgida, kutsub kuulajais esile meelepaha, lektor, kes n. ö. karjub väikeses ruumis, väsitab samuti oma kuulajaid, ent kahjustab ka oma häälepaelu. Kõneleja peab kohandama oma häält ruumi akustilistele nõuetele, jälgima eriti viimastes ridades istujaid, kas ka nemad kuulevad esinejat. Kõnelemisel tuleb valida kõige soodsam hääleaste, kus hääl kõlab kõige paremini, s. o. ilma pingutuseta ja küllalt valjusti. See toon, mis esinejat kõige vähem väsitab, on põhitoon, seda tooni ei saa kahjustamata muuta isegi siis, kui kõneldakse väga suures saalis.

Noortel lektoritel on levinenud veaks kõnelemine liiga kõrge häälega. Olles erutatud ja püüdes korrastealt vallutada auditooriumi tähelepanu, hakkab esineja rääkima liiga valjusti ja liiga kõrge häälega. See 1) väsitab lektorit, 2) jätab kuulajaskonnale ebameeldiva mulje. Häält on võimalik õppida valitsema ja selleks tuleb teostada harjutisi (näit. lugeda kodus valjusti katkendeid ja taotleda, et iga häälik ka selgelt moodustatakse). On kõnelajaid, kelle hääl on igati sobiv esinemiseks, ent kelle sõnad ometi kaovad. Tavaliselt on siin tegemist puuduliku sõnade artikuleerimisega, mis ilmneb kas liiga tasases või tugevas, liiga kiires või pikaldases kõnelemises, sõnade alguse, keskkoha või lõpu (seda kõige sagedamini) «ärasõõmises».

Kõne ilmekust tõstab **intonatsioon**. Õige intonatsioon saavutatakse mõeldes oma lause sisule. Intonatsioon väljendab kõneleja

tundeid ja peegeldab tema suhtumist ettekantava sisusse. Intonatsioon loob lauseosade vahel seose, annab lausele jutustava, küsiva või käskiva tähenduse.

Hea intonatsioon rõhutab ja eristab peamist ning olulist, varjundab neid niihästi loogiliselt kui ka elamuslikult, suunates neile kuulajate tähelepanu. Ja vastupidi — hooletu suhtumine intoneerimisse, mis väljendub lektori kõne monotoonuses, loius, ühetoonilises kõlas, mõjub auditooriumile uinutavalt. Juhtub ka seda, et lektor, kes ei tea, kuidas rakendada intonatsiooni, hakkab kunstlikult näitama oma erutust, rõhutab sõnu, mis ei vajagi esiletoomist ja kõneleb valepaatosega kõige tavalisematestki asjadest. Võlts paatos ja teeseldud tundmused kõnes on läbipaistvad igale teadlikumale kuulajale ja nende esinemine mõjub eemaletõukavalt.

Loengu tempo. Loengu pidamisel on oluline ka ettekande tempo. Ei saavutata küllaldast mõju, kui oluline ja ebaoluline esitatakse samas laadis ja tempos, kui kõne on monotoonne. Monotoonsed korduvad ärritajad väsitavad ja uinutavad kuulajaid. Seepärast peaks kõnes olema vaheldum tempo, peab muutma toonigi (tõsine ja naljakas peaks vahelduma, tuleb kasutada õigeid loogilisi lause- ja sõnarõhke, tuleb osata anda öeldud sõnadele tarvilikku värvingut ja soojust, et vältida monotoonsust.

Peatudes veel kõne tempol, tuleb meenutada seda, et iga sõna peab olema selgesti eristatav. Üldreeglik on: «Mida tähtsam on sisu, seda aeglasem olgu kõne». Paljude esinejate puuduseks on nende üleliia kiirustamine esinemisel. Vilumatu lektor, kellel on rambipalavik, kõneleb sageli nii kiiresti, et ta isegi sõnalõpud alla neelab. Selline kiirustamine närveerib kuulajaid, hoiab nad pinevil ja takistab arusaamist kõne sisust. Ent on olemas ka teine äärmus. Kui lektor esineb väga aeglaselt tempos, muutub kogu loeng otsekui dikteerimiseks. Pikad pausid üksikute lausete või sõnade vahel väsitavad kuulajaid ja teevad kõne igavaks ning tüütavaks. Kõnelda tuleb selgelt ja ruttamata, ometi voolavalt, esitades lauseid, aga mitte üksikuid sõnu.

Pausid. Tähtsaid kohti tuleb rõhutada ja ka pause kasutada. Pauside õige kasutamine on kõne ilmekuse üks tähtsamaid tingimusi. Vajalike pauside silmaspidamine aitab paremini mõista väljendatud lauset ja sõna, aitab eraldada tähtsat, olulist, distantseerib üht mõtet teisest. Hästi läbimõeldud pauside asetus loengus muudab loengu selgemaks, ta valmistab kuulajaid ette uue materjali, uute mõttekäikude vastuvõtmiseks. Pauside õige kasutamine võimaldab paremini mõista ka ettekande liigendatust. Tingimata tuleb pausi kasutada üle minnes uuele mõttekäigule, samuti erilise

mõju saavutamiseks. Pausid võimaldavad ka lektoril hinge tõmmata ja samaaegselt formuleerida järgnevat mõtet.

● LEKTORI VÄLIMUS

Mitte ainult kuulamismuljed vaid ka nägemismuljed on tähtsad kontakti loova tegurina. Kogemused näitavad, et kõne vastuvõtmine kuulajate poolt ei toimu mitte ainult kõrva, vaid ka silma abil. Kõneleja nii füüsiline kui ka vaimne mina on «tules» vaatlemiseks ja arvustamiseks võõrale inimeste hulga. On lektori välimuses ja tema käitumises selliseid jooni, mis kuulajaid häirivad, võib see segevalt mõjuda kogu ettekandele. Meenutagem esinejaid, kes lakkaamatult paigast-paika tammuvad. Kui lektor põhjendamatult ruumis edasi-tagasi kõnnib ja oma seesugust toimingut põhjendab seisukohaga «Ma saan ainult kõndides mõelda», siis peaks ta mõtlema ka kuulajatele. Sellist kõndivat lektorit saadavad sel puhul paljude kuulajate pilgud, see aga vähendab nende kontsentratsioonivõimet, muudab rahutuks ja lõdvendab nii paratamatult kontakti. On esinejaid, kes pidevalt oma kraed või soengut korraldavad, kes prille ette panevad ja taas ära võtavad, kes kuulajatele otsa ei vaata, vaid silmi tõstmata oma ettekande paberilt maha loevad. Sellepärast peabki kõneleja hoolitsema, et tema välimuses ega käitumises ei oleks midagi häirivat ega tähelepanu hajutavat. Nimekas oraator A. F. Koni õpetab oma «Soovitustes lektorile»: «Tuleb riietuda lihtsalt ja viisakalt. Kõneleja riietuses ei tohi olla mitte midagi veidrat või karjuvalt silmatorkavat (liiga ere värv, eriskummaline tegumood). Ka lohakad või ebapuhtad riided jätavad halva mulje. Seda on tähtis meeles pidada, sest psüühiline mõju koosolijaile algab juba enne kõne algust, lektori ilmumisega kuulajaskonna ette».

Oluline on juba kõneleja asendi küsimus. Ta peab olema nähtav igale kuulajale. Seepärast tuleks hoolitseda kõrgendatud koha eest ruumis. Kõnepult või laud määrab tavaliselt selle koha. Puldile või lauale võib toetada oma käed, ent tuleb seista sirgelt, sundimatult, kuid siiski hoolikalt. Kõneleja käitumine peab olema enesekindel ja loomulik. Mida vabamalt end kõneleja tunneb, seda pidevam ja sügavam on kontakt kuulajaskonnaga. Tekib sümptiseeriv kaasmõtlemine ja loov kaasatundmine.

● MIIMIKA JA ŽESTIKULATSIOON

Loengut pidades ei tohi unustada ka žeste ja miimikat. Viima-

sed on individuaalsed ja orgaanilises seoses esineja isiksusega. P. Soper esitab žestide kasutamisel järgmisi seisukohti:

1. Žestid olgu loomulikud. Neid tuleb kasutada niivõrd, kuivõrd nad on vajalikud. Loomulikud, otsekui iseendast tekkivad ja võimalikult vahelduvad liigutused aitavad kaasa kõne sügavusele ja emotsionaalsele mõjule.

2. Žestikulatsioon ei tohi olla pidev. Mitte iga lause ja fraas ei vaja kinnitamist žestidega.

3. Valitsege oma žeste. Kunagi ei tohi žest maha jääda sõnast, siis ta kahjustab ainult kõnet. Žestide õige kasutamine toimub siis, kui nad alluvad mõttele, on otsekui esineja mõtte tugevdamise vahendiks. Žestid on omal kohal siis, kui nad on lektorile loomulikuks tarviduseks ja vastavad tema temperamendile. Kunstlikud, teatraalsed žestid on kõnelemisel lausa lubamatud. Väär on teksti märkida, millist liigutust või žesti tuleks kasutada. Noor, algaja lektor märkis oma teksti «Sel kohal tõsta parem käsi!» — ja luges, olles erutatud, selle kuulajatele ette. Auditooriumis oli väga lõbus! Kui lektorile pole loomupärane elav žestikulatsioon, siis on parem panna käed kõnepuldile ja neid mitte varem tõsta, kui see sünnib iseenesest loomuliku meeleliigutuse sunnil.

Esineja miimika peab olema loomulik nagu tavalise kõneluse puhul. Igasugune ülepakkumine, grimassid, kahjustavad esinemist, võivad soovimatu koomika põhjustada.

Nii mõnelgi esinejal on tekkinud «automaatsed liigutused», s. o. mehaaniliselt korduvad liigutused, millel pole ettekande sisuga mingit seost. Mehaanilisi automaatseid liigutusi kipuvad sooritama eriti käed (veeretatakse sõrmust sõrmes, silutakse juukseid, kohendatakse kaelasidet jne.). Need liigutused tekivad algul kohmetusest ja ärevusest, hiljem muutuvad harjumuslikeks, mis aga juhivad kuulaja kergesti kõrvale kõne sisust. Igal esinejal oleks kasulik lasta end kolleegidel vahete-vahel kontrollida, kas tal pole aja jooksul selliseid liigutusi kujunenud ja siis teadlikult püüda neist üle saada.

● ESINEMISHIRM

Paljud inimesed, kes enesekindlalt ja reipalt esinevad iga päev oma kollektiivi ees, keelduvad astumast kõnepulti, väites, et nad ei saa üle esinemishirmust, mis neid haarab, kui nad peavad kõnelema võõra, täiskasvanuist koosneva auditooriumi ees. Selle «esinemis-palaviku» tunnuseks on südameklõppimine, higistamine, värinad. Sõnad jäävad otsekui kurku kinni, hääl kipub värisema, varem val-

mismõeldud sõnad kipuvad ununema. Paljud esmakordselt esinejad on seda läbi elanud ja mõni esineja ei suuda kirjeldatud nähtustest vabaneda hiljemgi. Parim ravim selle esinemishirmu vastu on, siiski minna ja kõnelda. Kui paar korda on selline esinemispalavik läbi elatud, siis ta enam ei sega kõnelejat. Jääb järele aga ka vilunud esinejal siiski teatav pinge iga esinemise eel. Südamel kiirem töö, suu kuivamine jne. ei pruugi olla hirmust, see on pinge loomulik avaldusvorm. Tänu pingele suudab inimene paremini kontsentreeruda, suunata energia sinna, kus seda on kõige rohkem vaja. Pinge sunnib kõnelejat kokku võtma oma psüühilisi jõude, et tulla kõige paremini toime eelseisva esinemisega. Palju kordi esinenud lektorid väidavad, et nad ei soovikski sellest pingest vabaneda, kuna see soodustavat esinemist. Oma ulatuselt ei ole selline ärevus kunagi ohtlik kõne edule. Harilikult ta kaob, kui on öeldud esimesed laused. Esinemishirmu aitab ületada, kui lektor mõtleb sellele, et kuulajale ei ole kaugeltki nii tähtis lektori kui kõneleja isiklik edu, kuivõrd oluline on tema poolt esitatud mõtete, ideede, seisukohtade selgitamine, propageerimine. On vaja võidelda tõe eest, ent mitte oma isikliku võidu eest. Seega siis tuleb lähtuda asjast, aga mitte enese minast.

Autoretsensioonist.

Pärast loengut, üksijäänuna, peaks hea lektor andma endale aru, kuidas loeng õnnestus, s. o. tegema autoretsensiooni toimunud loengule. Hea, kui sellest jääks jälg järele kirjalike märkmete näol. Tuleks jõuda selgusele, mis olid tänase loengu positiivsed, tugevad küljed, mis loengul ebaõnnestus, ja tingimata leida põhjused, miks oli loengul puudujääke. Mida tuleks teha, et neid järgnevat loenguil ei esineks. Selline autoretsensioon süvendab kriitilist meelt, suurendab vastutustunnet edasistel esinemistel.

Kokku võttes: heaks lektoriks on võimalik saada. Seda kunsti on vaja õppida. Õppinud on seda kõik nimekad esinejad. Kui Kirovilt küsiti, kas ta on õppinud oraatori kunsti, vastas ta: «Minu tegevuse iseloomu tõttu tuleb mul sageli esineda ja ma olen kohustatud seda tegema võimalikult hästi, Jah, ma olen õppinud kõnetehnikat». Kõne-kunsti nagu iga teisegi kunsti roll on R. Garaudy järgi selles, et «äratada inimeses vastutustunnet ja viia teda tunnetuseni, et ta võib maailma muuta ja ehitada tulevikku».

Kasutatud kirjandus

1. N. J. Pankov. Lektorimeisterlikkusest ja selle täiustamisest. Tallinn, 1958.
2. H. Riikoja. Loengu koostamisest ja selle esitamisest. Tallinn, 1961.
3. V. Adams. Oskusest avalikult kõnelda. Tartu, 1965.
4. R. S. Laurila. Puhetaidon opas. Helsinki, 1920.
5. А. Леви́н. Лектор и аудитория. Москва, 1960
6. А. Степанов, А. Толмачев. Спутник лектора. Москва, 1966
7. Поль Л. Сопер. Основы искусства речи. Москва, 1966
8. Е. А. Адамов. В лаборатории лектора. Москва, 1968
9. Tartu Riiklik Ülikool. Eesti keele kateeder ÜTÜ žurnalistikaring, «Fakt, sõna, pilt» II ja III, Tartu, 1965, 1967.

~~A~~

54622

188687

TARTU ÜLIKOOI RAAMATUKOGU

1 0300 00122516 0